

Кніжная спадчына Беларусі ў метале

Юрый ЛАЎРЫК

Дзяржаўная ўстанова
«Нацыянальны гістарычны музей
Рэспублікі Беларусь», вядучы
навуковы супрацоўнік,
Рэспубліка Беларусь, г. Мінск,
e-mail: lawryk@tut.by

Кніга з'яўляецца адным з асноватворных элементаў культуры, а ў гісторыі айчынай культуры яна адыгрывае адмысловую ролю. Беларусь, знаходзячыся на сумежжы Усходу і Захаду, адбірала найлепшае з таго, што маглі прапанаваць абодва бакі, дзякуючы чаму здолела стварыць уласную кніжную традыцыю – своеасаблівую і, разам з тым, непарыўна злучаную з найважнейшымі сусветнымі плынямі і напрамкамі. Гэтая традыцыя характарызавалася не толькі пазнавальнай адметнасцю «знешняй апраўкі» айчынай кнігі, але і з'яўленнем новых тэкстаў і кніжных гатункаў. Мы іх знаходзім як у хрысціянскай (у прыватнасці, праваслаўнай), так і іншаканфесійнай (напрыклад, мусульманскай – маючы на ўвазе беларускіх татар) кніжнасці. На жаль, гэтая ўнікальнасць айчынай кніжнай традыцыі малавядомая не толькі па-за межамі нашай краіны, але і сярод саміх беларусаў. Таму мы лічым, што выпуск памятных манет, прысвечаных тым ці іншым з'явам беларускага пісьменства або асобна ўзятым кніжным помнікам, можа стаць перспектыўным сродкам папулярызацыі гістарычных ведаў і ўвекавечання кніжнай спадчыны Беларусі.

Безумоўна, у тым ці іншым выглядзе тэма помнікаў пісьменства неаднойчы прысутнічала ў выявах манет Нацыянальнага банка, якія мелі на мэце адзначыць слаўныя даты беларускай літарату-

ры і культуры ў цэлым. Так, у прыватнасці, выявы элементаў аздаблення кніг былі выкарыстаны ў памятных манетах, прысвечаных асобам беларускіх пісьменнікаў – Вінцэнту Дуніну-Марцінкевічу [8], Максіму Багдановічу [11], фрагмент аўтарскага рукапісу – у манеце, эмітаванай да ўгодкаў Івана Мележа [9]. Адна са старонак Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. паслужыла правобразам для выявы на аверсе манеты, прысвечанай Льву Сапегу [10], а на 2023 г. рыхтуецца праект да 500-х угодкаў апублікавання паэмы Міколы Гусоўскага «Песня пра зубра», якая будзе, як мяркуецца, змяшчаць пэўныя алюзіі да выдання.

Тым не менш непасрэдна папулярызацыі гісторыі беларускай кнігі і айчынных кніжных помнікаў на сёння прысвечаны толькі два праекты Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь: серыя манет «Шлях Скарыны» (2017 г.) і памятная манета «Беларусь – Украіна. Духоўная спадчына. Ірмалагіён» (2020 г.). Абодва праекты сталі вынікам сумеснай працы супрацоўнікаў Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнага банка па выпуску памятных манет; аднак іх належыць разглядаць толькі як пачатак такога супрацоўніцтва, паколькі ў кніжнай гісторыі Беларусі існуе цэлы шэраг тэм, што могуць быць выкарыстаны ў межах згаданага кірунку.

Праект «Шлях Скарыны»

Праект рэалізоўваўся дзякуючы супрацоўніцтву Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь. Ён уяўляе сабой серыю з 6 манет, кожная з якіх мела на мэце ўвекавечыць найбольш важныя вехі з жыцця першадрукара. Усе яны звязаныя з рознымі гарадамі: Полацк – горад, дзе прайшло дзяцінства Францішка Скарыны; у Кракаве ён атрымліваў універсітэцкую адукацыю; у Падуі здабыў ступень доктара. Венецыя, паводле меркавання некаторых даследчыкаў, пазнаёміла Скарыну з асновамі кнігадрукавання і дала імпульс для выдання кніг кірыліцай, а ў Празе і Вільні ён ужо ажыццяўляў уласную выдавецкую дзейнасць, апублікаваўшы найперш Біблію, а затым «Малую падарожную кніжку» і Апостала. У дызайне манет серыі былі выкарыстаны ілюстрацыі і фрагменты тэксту Скарынавых кніг.

Спецыяльна спыняцца на разглядзе гэтага праекта мы не будзем, паколькі яму прысвечаны адмысловы артыкул у «Банкаўскім весніку» [1]. Адзначым толькі, што ўсе манеты былі выпушчаны ў двух варыянтах: срэбная (наміналам 20 рублёў) і медна-нікелевая (наміналам 1 рубель); выявы, характарыстыкі і апісанне манет праекта «Шлях Скарыны» можна знайсці на сайце Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь [5].

Праект «Беларусь – Украіна. Духоўная спадчына»

Як відаць ужо з самой назвы, праект з'яўляецца міжнародным. Першыя выпущаныя ў яго рамках манеты прысвечаны беларуска-ўкраінскім ірмалоям (ірмалагіёнам). Старшыня Праўлення Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь падчас сустрэчы з кіраўніком Нацыянальнага банка Украіны наведаў музей у г. Роўна (Украіна), дзе пабачыў рукапісны Ірмалой і даведаўся пра ўнікальнасць гэтага гатунку беларуска-ўкраінскай кнігі. Дзякуючы гэтаму факту нарадзілася ідэя ажыццяўлення супольнага праекта нацыянальных банкаў Беларусі і Украіны. Беларуская-ўкраінскія ірмалойі сфарміраваліся на ўсходнеславянскіх землях Рэчы Паспалітай напрыканцы XVI ст. (ці нават раней*) на аснове даўняга візантыйскага «аднажанравага» ірмалагіёна. Беларуская-ўкраінскія ірмалойі адрозніваюцца ад візантыйскага прататыпа не толькі аздабленнем, але і складам: акрамя ірмосаў ён уключае шырокі дыяпазон святочных песнапенняў – у тым ліку з Актоіха, Трыядзі і іншых літургічных кніг.

Тытульная старонка Баркалабаўскага ірмалоя

Малюнак 1

Ахопліваючы спеы ўсяго гадавога кола Усходняй царквы, ён утварае новы гатунак літургічнага зборніка, невядомага кніжнай культуры іншых народаў.

З беларускага боку прысвечаныя ірмалоям манеты рыхтаваліся ў супрацоўніцтве дызайнера – галоўнага спецыяліста Нацыянальнага банка Святланы Заскевіч і аўтара дадзенага артыкула. За аснову для манетных выяў быў выбраны ілюмінаваны манускрыпт, вядомы ў літаратуры як «Баркалабаўскі ірмалой»; сёння гэты помнік айчыннага пісьменства захоўваецца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь. Перапісаны ён быў у 1651 г. у скрыпторыі Куцеінскага Богаўленскага манастыра, больш вядомага сваёй друкарняй. Такую назву гэты манускрыпт атрымаў таму, што ствараўся для заснаванага ў 1641 г. Свята-Узнясенскага дзевочага манастыра ў Баркалабаве, дзе пазней і выкарыстоўваўся цягам доўгага часу. Для засялення манастыра былі запрошаны інакіні з Успенскага дзевочага манастыра ў Куцейне на чале з ігуменняй Фацініяй Кіркораўнай, якая і замовіла стварэнне гэтай кнігі для ажыццяўлення ўрачыстай богаслужбы ў новым манастыры.

На аверсе беларускія манеты маюць уверсе рэльефную выяву Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь і па крузе надпіс: «РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ»; злева пад надпісам размешчаны год чаканкі і проба сплаву, справа – намінал. У цэнтры знаходзіцца стылізаваная царская брама з выявай арнаментальнай застаўкі і пасці ініцыялаў з ірмалоя. Паабал ад царскае брамы размешчаны постаці святых, што пяюць Богу хвалу паводле ірмалояў; па-за імі на фоне святых прадстаўлены вернікі, якія ўвасабляюць сабой Праваслаўную царкву.

На рэверсе ў цэнтры змешчана разгортка «Баркалабаўскага ірмалоя» на тытульнай старонцы. Уверсе над ірмалоем паказаны два анёлы, што трымаюць медальён з выявай ацалелай да сённяшняга дня Свята-Траецкай царквы колішняга Богаўленскага манастыра ў Куцейне. Абапал выявы манускрыпта – арнаментальныя элементы, створаныя дызайнерам паводле матываў, прысутных на тытульнай старонцы, а ўнізе пад выявай – надпіс: «БАРКАЛАБАЎСКІ ІРМАЛОЙ».

Праца над праектам манеты «Беларусь – Украіна. Духоўная спадчына. Ірмалагіён»

Малюнак 2

* Больш раннія звесткі пра бытаванне ірмалояў на беларускіх землях паходзяць з XV ст., але мы не ведаем дакладна, якія спеы ўваходзілі ў іх склад на той час.

Пры аднолькавым (за выключэннем залачэння) дызайне беларускія манеты былі выпушчаны ў двух варыянтах: срэбная (наміналам 50 рублёў) і медна-нікелевая (наміналам 1 рубель). Срэбная манета мае выбарчае залачэнне на аверсе (постаці святых, а таксама вярэі і арка царскай брамы). Дыяметр манеты – 50 мм, а яе маса – 62,2 г; эмітавана яна была тыражом у 999 шт. Медна-нікелевая манета пры масе 62 г мае дыяметр 65 мм, а яе тыраж – 1 999 шт. У абарачэнне манеты былі ўведзены 15 снежня 2020 г.

Украінскім бокам у рамках праекта была выпушчана срэбная памятная манета «Україна – Білорусь. Духовна спадчына – Ірмолагіон» з выявай «Супрасльскага ірмалоя», які сёння захоўваецца ў Кіеве. Гэта найранейшы вядомы на сёння помнік такога роду; створаны ён, як прынята лічыць, у 1598–1601 гг. пінчуком Багданам Анісімавічам у Дабравешчанскім манастыры, што ў Супраслі. Пазней ірмалой патрапіў у Кіева-Пячэрскую лаўру і дзякуючы гэтаму аказаў значны ўплыў на фарміраванне спеўнай традыцыі на ўкраінскіх і беларускіх землях.

Украінская манета выканана са срэбра з лакальнай пазалотай; яе намінал – 20 грыўнаў, тыраж – 2 500 шт. У абарачэнне яна была ўведзена адначасова з беларускімі, а менавіта, 15 снежня 2020 г. На аверсе манеты – згаданы помнік з застаўкай балканскага стылю і загаловам вяззю. Выява аздоблена выбарчым залачэннем, уверсе над ёй знаходзіцца стылізаваны пад кірыліцу надпіс: «УКРАЇНА»; злева размешчана рэльефная выява малага Дзяржаўнага герба Украіны, справа – намінал. На рэверсе ў цэнтры – копія фрагмента абраза «Узвіжанне Дабрадайнага Крыжа з сям’ёй Яна Сабескага». Уверсе – надпіс «Збірнік царкоўных піснеспівів» і стылізаваны пад пісьмо вяззю заглавак «ІРМОЛОГІОН»; унізе – стылізаваны фрагмент старонкі ірмалоя.

Выявы і апісанне манет, эмітаваных у межах праекта, можна ўбачыць на сайтах Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнага банка Украіны [6].

Прапановы па падрыхтоўцы манет з выявамі кніжных помнікаў

1. Узаемадзеянне ў межах ужо распачатых праектаў. На нашу думку, мэтазгодна працягваць працу па развіцці разгледжанага вышэй праекта «**Беларусь – Україна. Духовная спадчына**», паколькі існуе цэлы шэраг рукапісаў і друкаваных выданняў, якія з поўным правам могуць быць залічаны да супольнай спадчыны абодвух нашых народаў. Вытрыманя ў аднолькавай стылістыцы манеты з выявай знакавых рукапісных кніг і старадрукаваных выданняў стварылі б цікавую і каштоўную серыю.

Пры зацікаўленасці Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь у гэтым напрамку можа быць падрыхтаваны спіс прапануемых рукапісаў і старадрукаў. Найбліжэйшую ж працу можна было б пачаць з манеты, прысвечанай выдадзенаму ў 1616 г. у мястэчку Еўе (сучас. г. Вевіс) «Евангеллю навучальнаму». Гэты гамілетычны зборнік быў складзены на падставе казанняў Яна Златаўскага, Кірыла Александрыйскага і іншых праваслаўных аўтараў, верагодна, Канстанцінам Прэслаўскім напрыканцы

IX ст. На ўсходнеславянскіх землях «Евангелле навучальнае» доўгі час бытвала на царкоўна-славянскай мове – пераважна ў рукапісах. Аднак з часам царкоўна-славянская мова стала маларазумелай для большай часткі насельніцтва Беларусі і Украіны, і ўжо ў 1569 г. Рыгор Хадкевіч, замаўляючы Івану Фёдараву і Пятру Мсціслаўцу друкаванне гэтай кнігі ў Заблудаве, думаў пра яе пераклад на даступную народу мову. Ён, аднак, не наважыўся выступіць супраць царкоўных аўтарытэтаў і таму выдаў зборнік у традыцыйным выглядзе. Новае, паўнаважнае жыццё кніга атрымала толькі пасля выдання ў 1616 г. у Еўі ў перакладзе на тагачасную літаратурную беларуска-ўкраінскую мову. Пераклад гэты быў ажыццэлены ўкраінцам Мялеціем Смятрыцкім, а друк – віленскім Свята-Духаўскім брацтвам, якое ў сваёй большасці складалася з этнічных беларусаў. Таму «Евангелле навучальнае» ў еўеўскім выданні 1616 г. уяўляе сабой яскравы прыклад творчага супрацоўніцтва беларусаў і ўкраінцаў над стварэннем супольнай культурнай спадчыны.

У межах праекта «**Рэлігійныя канфесіі Беларусі**» Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь выпусціў манеты «Валожынская іешыва» з серыі «Іудаїзм», запланавана таксама эмісія манеты з серыі «Каталіцызм». Паводле нашага меркавання, вельмі перспектыўнай бачыцца ідэя выкарыстання ў прысвечаных розным веравызнанням серыях манет выяў кніжных помнікаў. Напрыклад, у серыі «Іслам» варта адлюстраваць такую адметную з’яву літаратуры беларускіх татараў, як кітаб – кнігі, незнаёмыя іншым мусульманскім народам.

Кітабы ўяўляюць сабой рэлігійна-дыдактычныя зборнікі зменнага складу, сярод тэкстаў якіх прысутнічаюць тлумачэнні асноў мусульманскай веры і рытуалаў, суры Карана, каментары да асобных сур і аятаў, хадзісы і гісторыі пра прарокаў, дыдактычныя і палемічныя творы, а таксама варажбы і разнастайныя магічныя тэксты, якія, як правіла, выступаюць на старабеларускай мове або, у пазнейшы час, на польскай мове з беларускімі субстратнымі элементамі. Паколькі ў мусульманскіх супольнасцях на тэрыторыі нашага рэгіёна гэтыя зборнікі называліся «Аль-кітаб» або проста «Кітаб» (араб. «кніга»), такая назва замацавалася за рукапісамі згаданага тыпу як у навуковай літаратуры, так і ў музейнай дыбіліятэчнай практыцы.

Тэксты з кітабаў звычайна чыталіся ўголас для мусульманскай супольнасці пасля пятнічнай малітвы і па святах; такое выкарыстанне гэтых

Памятныя манеты «Іудаїзм. Валожынская іешыва»

Малюнак 3

Кітаб у разгортцы

Малюнак 4

кніг зафіксавана, прынамсі, да канца 1950-х гг. Звычай публічнага чытання кітабаў, верагодна, развіўся пад уплывам абрадаваасці навакольнага хрысціянскага атачэння, у прыватнасці традыцый-

нага чытання святаром у храме казання ці гаміліі з «Евангелля навучальнага» або з «Пастылы» («Postilla»). З'яўленне такога звычая можна звязаць з узростаннем у XVI ст. у Вялікім Княстве Літоўскім ролі прапаведніцтва, якое назіраецца ў выніку найперш пашырэння ідэй Рэфармацыі, а затым – процідзейння ім Контррэфармацыі.

2. Ажыццяўленне новых праектаў, прысвечаных непасрэдна кніжнай спадчыне Беларусі. У гэтым кантэксце бачыцца плённай распрацоўка некалькіх напрамкаў: кніжныя цэнтры Беларусі ў мінулым, гісторыя айчыннага кнігадрукавання, стваральнікі беларускай кніжнасці і інш. Дыяпазон магчымасцей працы ў гэтых кірунках надзвычай шырокі. Напрыканцы выкажам шчырую надзею, што выпуск манет з выявамі знакавых помнікаў айчынай кніжнай культуры не спыніцца на рэалізацыі двух вышэйайсаных праектаў і што Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь і надалей будзе працаваць у гэтым напрамку.

Бібліяграфічны спіс:

1. Зварико, И. Дорогами Скорины / И. Зварико, С. Некрасова // *Банкаўскі веснік*. – 2018. – № 1. – С. 65–71.
2. Касцюкавец, Л.П. Беларускі рукапісны ірмалой / Л.П. Касцюкавец // *Помнікі мастацкай культуры Беларусі. Новыя даследаванні: зб. арт. / Акад. навук Бел. ССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. С.В. Марцэлеў; айтар уступу В.В. Церашчатава]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – С. 149–154.*
3. Лаўрык, Ю. Баркалабайскія ноталінейны ірмалой – помнік кнігапіснай традыцыі Куцеінскага манастыра / Ю.М. Лаўрык // *Музейны веснік*. – Мінск: Юніпак, 2006. – Вып. 3. – С. 45–49.
4. Ясиновський, Ю. Українські та білорускі нотолінійні ірмалой XVI–XVIII ст.: Каталог і кодэкалогічна-палеографічнае даследаванне / Ю. Ясиновський; Ін-т українознаўства НАН Украіны. – Львів: Вид-во отців василіян «Місіонер», 1996. – 622, [1] с. – (Серія «Історія україноўскай музыкі»; Вып. 2. Джерела).
5. Комплект серебряных монет «Шлях Скарыны» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nbrb.by/coinsbanknotes/coins/commemorative/set/31>. – Дата доступа: 27.07.2021.
6. Пам'ятна монета «Україна – Білорусь. Духовна спадчына – Ірмалогіон» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pamyatna-moneta-ukrayina-bilorus-duhovna-spadschina-irmologion-vvoditsya-v-obig-z-15-grudnya-2020-roku>. – Дата доступа: 27.07.2021.
7. Памятная монета «Беларусь – Украіна. Духоўная спадчына. Ірмалагіён» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbrb.by/coinsbanknotes/coins/commemorative/428>. – Дата доступа: 27.07.2021.
8. Памятныя монеты «В. Дунін-Марцінкевіч. 200 год» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbrb.by/coinsbanknotes/coins/commemorative/110>. – Дата доступа: 27.07.2021.
9. Памятныя монеты «Іван Мележ. 100 гадоў» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbrb.by/coinsbanknotes/coins/commemorative/430>. – Дата доступа: 27.07.2021.
10. Памятныя монеты «Леў Сапега» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nbrb.by/coinsbanknotes/coins/commemorative/211>. – Дата доступа: 27.07.2021.
11. Памятныя монеты «М. Багдановіч. 120 гадоў» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbrb.by/coinsbanknotes/coins/commemorative/226>. – Дата доступа: 27.07.2021.

Book Heritage of Belarus in Metal

Jury LAURYK, *Leading Researcher, National History Museum of the Republic of Belarus, Minsk, Republic of Belarus, e-mail: lawryk@tut.by.*

Abstract. The article is dedicated to the cooperation of the National History Museum of the Republic of Belarus and the emission center of the Republic of Belarus, which resulted in the issuance of commemorative coins that became part of the treasury of the national culture. The author makes a number of proposals as to development of the topics of coins with the images of book memorials.